

Σοφία Ηλιάδου - Τάχου

ΤΟ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΣΤΗ Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ου ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

Είναι γεγονός ότι η μελέτη του αρχαιακού υλικού που φυλάσσεται στις Μητροπόλεις Φλωρίνης (πρώην Μογλενών), Κοζάνης, Σιανίου και Καστορίας και αφορά τη λειτουργία των κοινοτικών σχολείων φέρνει τον ερευνητή αντιμετώπιζε με πολλά προβλήματα, κυρίως εξαιτίας της ανομοιογένειας των υπαρχόντων στοιχείων. Οπωσδήποτε όμως η θεματική ανομοιογένεια του αρχαιακού υλικού, που οφείλεται στις τοπικές ιδιομορφίες, δεν αποκλείει σε καμιά περίπτωση τη συγκριτική προσέγγιση των στοιχείων των επί μέρους αρχείων. Επειδή λοιπόν η αποσαφήνιση του όρου «κοινοτικό σχολείο» και «κοινοτική εκπαίδευση» είναι αναγκαία για τη συναγωγή των όποιων συμπερασμάτων, επιβάλλεται εδώ να τονιστεί ότι αυτό που κάθε φορά εννοούμε με τον όρο «κοινοτικό σχολείο», είναι στενά συνδεδεμένο με το σημαινόμενο του όρου «κοινότητα».

Προσεγγίζοντας λοιπόν την κοινότητα με την ευρεία της έννοια, αυτήν που της αποδόθηκε από τον Πανταζόπουλο¹, και η οποία την περιγράφει ως το σύνολο των ομοδόξων ή ομοθρήσκων που υπάγονται σε μια ορισμένη θρησκευτική αρχή, θεωρούμε ως «κοινοτική εκπαίδευση» το σύνολο των ελληνικών σχολείων, τα οποία υπάγονται σε ένα ορισμένο καθεστώς εξάρτησης. Αυτό το καθεστώς εξάρτησης, το οποίο αναγνωρίζεται θεσμικά στα πλαίσια των μεταρρυθμίσεων του «Τανζιμάτ», καταβάλλεται προσπάθεια να αποκτήσει σταθερή δομή και να ισχύσει χωρίς διαφορές σε όλη την Οθωμανική Επικράτεια. Η προσπάθεια αυτή είναι έκδηλη από την αρχή κυρίως στο Θεμελιώδη Κανονισμό του Πατριαρχείου, όπου καταμερίζονται οι αρμοδιότητες των κοινοτικών φορέων, και προσδιορίζονται οι εκπαιδευτικές λειτουργίες των κοινοτήτων. Η παρέμβαση όμως αυτή είναι περισσότερο έντονη στη Σιάτιστα, όπου το Πατριαρχείο τείνει στη διαμόρφωση ενός ορισμένου τύπου «κοινοτικού σχολείου μέσης εκπαίδευσης», στο οποίο οι κοινοτικοί φορείς δεν έχουν συγκεκριμένες αρμοδιότητες, αλλά αντλούν έμμεσα και με ανάθεση εξουσίες, οι οποίες ελέγχονται από το Μητροπολίτη. Η αστική τάξη από την

1. Ν. Πανταζόπουλος, «Community laws and customs of W. Macedonia under Ottoman rule», *Balkan Studies*, 2 (1966), 21-22.

άλλη, ως ανερχόμενη δύναμη, τείνει να αμφισβητήσει στην πράξη τον πρωταγωνιστικό ρόλο της εκκλησίας. Η δυναμική της σε περιπτώσεις όπως αυτές των εκκλησιαστικών επαρχιών Κοζάνης, Μογλενών ή Καστορίας εξαντλείται τόσο για τη μέση, όσο και για τη στοιχειώδη εκπαίδευση, στα πλαίσια που οριοθετούνται από τους ισχύοντες κοινοτικούς κανονισμούς, ενώ στο Τσοτύλι η αστική τάξη έχει έναν θεσμικά κατοχυρωμένο ρόλο².

Ο θεσμός του κοινοτικού σχολείου έχει μια χρονική αφητηρία και μια περίοδο, στα πλαίσια της οποίας η λειτουργία του θεσμού με την υπάρχουσα μορφή καθίσταται αδύνατη. Για τη χρονική αφητηρία του κοινοτικού σχολείου οι υπάρχουσες πληροφορίες είναι ανεπαρκείς. Θα καταλήγαμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι το κοινοτικό σχολείο ξεκίνησε σε διαφορετική χρονική περίοδο στην κάθε κοινότητα, έδειξε όμως τάσεις προσαρμογής σε ένα κλασικό μοντέλο από το 1856 και εξής, αφού με την έκδοση του Χάτι-Χουμαγιούν αναγνωρίστηκε επίσημα το δικαίωμα των κοινοτήτων να ιδρύουν σχολεία. Όσον αφορά την περίοδο υποκατάστασης της κοινοτικής εκπαίδευσης από το μοντέλο εκπαίδευσης του Ελληνικού Βασιλείου, θα έπρεπε να διατυπωθεί ο ισχυρισμός ότι η κοινοτική εκπαίδευση ανθίσταται στις συγκεντρωτικές τάσεις που διαφαίνονται με την ένταξη των «νέων χωρών» στο Ελληνικό Κράτος, για δύο τουλάχιστον χρόνια. Τα Βασιλικά Διατάγματα μάλιστα που διαφοροποιούν στην πράξη το προηγούμενο θεσμικό πλαίσιο τίθενται σε ισχύ από το 1914, γεγονός που δεν επιτρέπει άλλες επιπλέον εικασίες. Η κοινοτική εκπαίδευση υποκαθίσταται οριστικά από την κρατική στα 1914.

Το κοινοτικό σχολείο στοιχειώδους εκπαίδευσης διακρίνεται σε Νηπιαγωγείο, σε σχολείο στοιχειώδους εκπαίδευσης για τα αγόρια και σε σχολείο στοιχειώδους εκπαίδευσης για τα κορίτσια.

Τα Νηπιαγωγεία τα οποία λειτουργούν σύμφωνα με τις μαρτυρίες των αρχείων από το 1872 στην Καστοριά, από το 1893 στην Κοζάνη και από το 1902 στη Φλώρινα δεν είναι μια αυτόνομη βαθμίδα της στοιχειώδους εκπαίδευσης. Στόχος των Νηπιαγωγείων ή «Προκαταρκτικών τάξεων αρρένων-θηλέων»³, όπως αναφέρονται στα έγγραφα του «Ιστορικού Αρχείου Κοζάνης», είναι η προετοιμασία των παιδιών για την ένταξή τους στον κύριο κορμό της στοιχειώδους εκπαίδευσης, που αντιπροσωπεύεται από το Αστικό Σχολείο⁴ για τα αγόρια, και από το Παρθενγωγείο⁵ για τα κορίτσια.

2. Χ. Παπαστάθης, *Οι Κανονισμοί των ορθόδοξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 21-27.

3. *Ιστορικό Αρχείο Κοζάνης*, Πρόγραμμα Προκαταρκτικής τάξης 1893-1894.

4. Βλ. *Ιστορικά Αρχεία Μητροπόλεων Μογλενών, Κοζάνης, Σιασίου*, όπου είναι φανερό ότι αστικά σχολεία την περίοδο αυτή λειτουργούν στη Φλώρινα, στην Κοζάνη, στη Σιάτιστα.

5. Βλ. *Ιστορικά Αρχεία*, ό.π., σύμφωνα με τα οποία Παρθενγωγεία ιδρύονται και λειτουργούν στην Κοζάνη, στην Καστοριά, στη Σιάτιστα.

Επομένως αυτή η «προβαθμίδα» της στοιχειώδους εκπαίδευσης, δηλαδή το Νηπιαγωγείο, το Αστικό Σχολείο ή το Παρθενιαγωγείο, διαρθρώνονται οριζόντια στα πλαίσια ενός ενιαίου κορμού εκπαίδευσης. Η πρόσβαση από το Νηπιαγωγείο στο Αστικό Σχολείο ήταν δυνατή για όλους, με την προϋπόθεση βέβαια ότι αξιολογούνταν οι μαθητές ως προς την επίτευξη του κύριου σκοπού ύπαρξης του σχολείου, που δεν ήταν άλλος από την εκμάθηση της γλώσσας⁶.

Η στοιχειώδης εκπαίδευση των αρρένων παρουσιάζει μια βαθιά τομή στις τρεις τουλάχιστον εκκλησιαστικές επαρχίες, στις οποίες το αρχαιακό υλικό αρχίζει από τα μέσα του 19ου αιώνα, δηλαδή στις επαρχίες Καστοριάς, Κοζάνης και Σισανίου. Τις δύο περιόδους αντιπροσωπεύουν ο τύπος του «Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου», ο οποίος στο Ελληνικό Βασίλειο καταργείται στα 1880⁷ και ο τύπος του Αστικού Σχολείου, ο οποίος αντικαθιστά τον προηγούμενο περίπου την ίδια περίοδο στα σχολεία του μακεδονικού χώρου (ίδρυση στα 1882 Δημοτικής Σχολής Αρρένων Καστοριάς, στα 1891-1900 της Αστικής Σχολής Φλώρινας, στα 1894 της Αστικής Σχολής Κοζάνης). Την περίοδο λειτουργίας των Αλληλοδιδασκτικών Σχολείων την προσδιορίζουμε λίγα χρόνια νωρίτερα και θεωρούμε ότι εκτείνεται από το 1840 ως το 1882 (1840-1882 λειτουργεί το Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Καστοριάς, 1848-1893 Αλληλοδιδασκτικό Κοζάνης, 1871 Αλληλοδιδασκτικό Τσοτυλίου).

Το πέρασμα από τον ένα τύπο σχολείου στοιχειώδους εκπαίδευσης αρρένων στον άλλο, τον «Συνδιδασκτικό», δεν πρέπει να έγινε αμέσως, αφού το Αστικό Σχολείο προϋποθέτει υλικοτεχνική υποδομή διαφορετική και επομένως κονδύλια για την πληρωμή του πολυπληθέστερου προσωπικού. Η αλλαγή νοοτροπίας για το σχολείο της στοιχειώδους εκπαίδευσης οφείλεται βέβαια σε επίδραση του Ελληνικού Βασιλείου, υιοθετήθηκε όμως επειδή την περίοδο αυτή η ελληνική αστική τάξη διαθέτει και τη βούληση και τη δυνατότητα να χρηματοδοτήσει αυτή την πολυδάπανη προσπάθεια.

Τη μόνη πληροφορία που έχουμε για τη διαδικασία προσαρμογής στον τύπο του «Συνδιδασκτικού Αστικού Σχολείου» την οφείλουμε στο «Ιστορικό Αρχείο Κοζάνης»⁸, όπου στα 1893 μαρτυρείται η σύσταση της «Προκαταρκτικής τάξης αρρένων», με επικεφαλής το Θ. Τσιπότη, η οποία προετοιμάζει τους άρρενες για την ένταξή τους στο Αστικό Σχολείο. Η προκαταρκτική αυ-

6. Βλ. *Ιστορικά Αρχεία*, ό.π. Το συμπέρασμα προκύπτει από το σύνολο των διδασκτικών ωρών που αφιερώνονται στα γλωσσικά μαθήματα σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης σε όλα τα προγράμματα των Αρχείων που προαναφέρθηκαν.

7. Χ. Λέφας, *Ιστορία της εκπαίδευσης*, Αθήνα 1942, σ. 125, όπου η αναφορά στο Β.Δ. της 3.9.1880, με το οποίο μεταβάλλεται η μέθοδος διδασκαλίας σε συνδιδασκτική.

8. Βλ. υποσ. 3.

τή τάξη αρρένων εικάζω ότι είναι ο τύπος που επινοήθηκε για τη μετάβαση από τον ένα τύπο σχολείου στον άλλο, αφού και η ίδρυσή της ταυτίζεται χρονικά με την περίοδο κατάργησης της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου.

Παρά την έκδηλη όμως τάση προσαρμογής της στοιχειώδους εκπαίδευσης των αρρένων στα εκπαιδευτικά πρότυπα του Ελληνικού Βασιλείου, είναι γεγονός ότι το Αστικό Σχολείο στις εκκλησιαστικές επαρχίες της Μακεδονίας που προαναφέρθηκαν παρέμεινε σ' όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας εξατάξιο⁹, αντίθετα με το τετρατάξιο «Δημοτικό» του Ελληνικού Βασιλείου¹⁰. Η επιλογή αυτή δεν σχετίζεται με την κατάργηση στην πράξη του «Ελληνικού Σχολείου», αφού και σε περιοχές όπως η Φλώρινα, στις οποίες δεν αναπτύχθηκε μέση εκπαίδευση –από όσα δεδομένα τουλάχιστον διαθέτουμε–, το Αστικό Σχολείο είχε 6 τάξεις¹¹, όπως και στην Κοζάνη¹². Φαίνεται ότι το βετές Αστικό Σχολείο ήταν ο συνήθης τύπος κοινοτικού σχολείου αρρένων στον τουρκοκρατούμενο ελληνισμό.

Η χρήση των όρων «Δημοτική Σχολή Αρρένων»¹³, στην περίπτωση της Καστοριάς, ή «Αρρεναγωγείον»¹⁴ στα Πρακτικά της Σχολικής Εφορείας της κοινότητας Φλώρινας, δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι παραπέμπει σε διαφορετικούς τύπους σχολείων. Η επικράτηση του όρου «Αστικό Σχολείο» είναι μεταγενέστερη της εγγραφής «Δημοτική Σχολή Αρρένων», που τη βλέπουμε στο Αρχείο της Καστοριάς και φαίνεται ότι επικρατεί οριστικά πια την περίοδο 1890 και εξής. Αναφορικά τώρα με τον όρο Αρρεναγωγείο, ο οποίος συνυπάρχει σε κάποιες χρονικές περιόδους με τον όρο «Αστικό Σχολείο» στη Φλώρινα, μπορούμε να υποθέσουμε ή ότι χρησιμοποιείται εναλλακτικά για

9. Χ. Λέφας, *ό.π.*, σ. 47.

10. Θ. Χατζηστεφανίδης, *Ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης 1821-1886*, Αθήνα 1966. Βλ. ακόμη Χ. Λέφας, *ό.π.*, σ. 47.

11. Βλ. *Αρχείο Π. Οικονόμου*, όπου φυλάσσεται ενδεικτικό του αστικού σχολείου Φλώρινας του έτους 1900. Το ενδεικτικό δηλώνει προαγωγή από τη Στ' τάξη. Είναι μάλιστα σύγυρο ότι πρόκειται για σχολείο στοιχειώδους εκπαίδευσης, γιατί στο ίδιο Αρχείο σώζεται μεταγενέστερο πιχίο υποδιδασκαλείου του ίδιου προσώπου.

12. Βλ. *Ιστορικό Αρχείο Κοζάνης*, Προγράμματα Κ. Αστικής Σχολής ετών 1910-1911, 1912-1913, Αστικής Σχολής Αγ. Νικολάου ετών 1905-1906, 1908-1909, 1910-1911, 1912-1913. Σε όλα τα προγράμματα το αστικό σχολείο εμφανίζεται δτάξιο.

13. Βλ. *Αρχείο Μητροπόλεως Καστοριάς*, Συμφωνητικό Γ. Μάνου, διευθυντή της δημοτικής σχολής αρρένων με ημερομηνία 22.7.1885, όπου και η χρήση του όρου «δημοτική σχολή αρρένων».

14. Βλ. Α. Ρούκαλη, «Συμβολή εις την ιστορίαν της Ιεράς Μητροπόλεως Μογλενών», *Αριστοτέλης*, αρ. 73 (Φλώρινα 1969), 1 κε. Στην εργασία γίνεται αναφορά σε ενδεικτικά που σώζονται στη Μητρόπολη Μογλενών και στα οποία αναγράφονταν οι διορισμοί δασκάλων του Αρρεναγωγείου Φλωρίνης. Βλ. ακόμη τον ίδιο όρο στο *Αρχείο Μητροπόλεως Μογλενών* και συγκεκριμένα στο βιβλίο πρακτικών της Εφορείας, Άνθιμος 1.7.1907 («Περί του διορισμού του προοπτικού των δασκάλων του Αρρεναγωγείου»).

να περιγράψει τον ίδιο δτάξιο τύπο δημοτικού σχολείου, ή ότι αποδίδει το μη πλήρες Αστικό Σχολείο.

Ο αντίστοιχος τύπος στοιχειώδους σχολείου για τα κορίτσια είναι το Παρθεναγωγείο. Όπως αποδείχθηκε, με τον όρο Παρθεναγωγείο εννοούμε τόσο το σχολείο στοιχειώδους εκπαίδευσης, όσο και τα σχολεία μέσης εκπαίδευσης των κοριτσιών¹⁵.

Το πρώτο Παρθεναγωγείο, του οποίου γίνεται μνεία στα Αρχεία, είναι το Παρθεναγωγείο Καστοριάς, το οποίο φέρεται να λειτουργεί στα 1860, με τη ρητή επισήμανση ότι πρότυπό του είναι το πρότυπο του Αρσακείου. Καμία άλλη μνεία στο αρχείο δεν φανερώνει ότι το σχολείο αυτό μετεξελίχθηκε σε «σχολείο μέσης εκπαίδευσης κοριτσιών», η αναφορά όμως στο πρόγραμμα του προτύπου του Αρσακείου φανερώνει τους φιλόδοξους στόχους της κοινότητας που το ίδρυσε.

Το Παρθεναγωγείο αυτό είναι 5τάξιο, σύμφωνα με τις μαρτυρίες του τύπου της εποχής¹⁶. Το Παρθεναγωγείο της Φλώρινας ιδρύεται την περίοδο 1871-79, είναι σχολείο στοιχειώδους εκπαίδευσης και, όπως φαίνεται, δεν ήταν ικανοποιητικός ο αριθμός διδασκαλισών που αποφοιτούσαν, τέτοιος που να δικαιολογεί στα τέλη του 19ου αιώνα τη συντήρησή του¹⁷.

Το Παρθεναγωγείο της Κοζάνης, του οποίου μνεία γίνεται στα έγγραφα του αρχείου στα 1880, είναι το μόνο Παρθεναγωγείο το οποίο φιλοδόχησε να μετεξελιχθεί σε «σχολείο μέσης εκπαίδευσης κοριτσιών».

Πραγματικά, στα έγγραφα του «Ιστορικού Αρχείου Κοζάνης» σώζεται έγγραφο, το οποίο υποβάλλεται στην Εφορεία για έγκριση, και το οποίο φέρει τον τίτλο «Πρόγραμμα Προτύπου Παρθεναγωγείου Κοζάνης 1894»¹⁸. Στο πρόγραμμα, εκτός από την κάθετη διάταξη της ύλης, αναγράφονται σε επτά κάθετες στήλες τα αρχικά Α, Β, Γ, Δ, Ε, Στ και Α' Διδασκαλείου. Στις στήλες αυτές του ωρολογίου προγράμματος είναι φανερή η κατανομή των ωρών διδασκαλίας κατά μάθημα και στις επτά τάξεις.

Το πρόγραμμα όμως του αμέσως επόμενου έτους¹⁹, καθώς και συμπληρω-

15. Βλ. Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα 1830-1893. Η ιστορική εξέλιξη της εκπαιδευτικής θεωρίας και πράξης. Κυριότερες τάσεις και προβλήματα*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 94.

16. Βλ. «Πληροφορίες για τα ελληνικά σχολεία της Μακεδονίας», Ανωνύμου, εφ. *Φάρος Μακεδονίας* (18 Αυγούστου 1881).

17. Βλ. Σ. Βούρη, *Η ελληνική εκπαίδευση στο σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904. Η εθνική διάσταση*, Ιωάννινα 1988, σ. 233. Σε αναφορά του προξένου Μοναστηρίου Κ. Πεζά τονίζεται ότι η λειτουργία του Παρθεναγωγείου στη Φλώρινα είναι ασύμφορη.

18. *Ιστορικό Αρχείο Κοζάνης*, Πρόγραμμα Προτύπου Παρθεναγωγείου Κοζάνης 1893-1894.

19. *Ιστορικό Αρχείο Κοζάνης*, Πρόγραμμα Παρθεναγωγείου Κοζάνης 1894-1895.

ματικές μαρτυρίες του αρχείου²⁰ μαρτυρούν ότι η προσπάθεια αυτή δεν είχε συνέχεια.

Το «κοινοτικό σχολείο μέσης εκπαίδευσης αρρένων» παρουσιάζει μεγάλη πολυμορφία από περιοχή σε περιοχή, γεγονός που δεν μπορεί εύκολα να ερμηνευτεί.

Ο πρώτος χρονικά τύπος σχολείου είναι το «ελληνικό σχολείο», το οποίο φέρεται να λειτουργεί ήδη από το 1843 στην Καστοριά, ενώ στο Τσοτύλι εμφανίζεται στα 1871 η «Προκαταρκτική τάξη του Ελληνικού Σχολείου». Ο τριτάξιος αυτός τύπος κοινοτικού σχολείου μέσης εκπαίδευσης, ο οποίος οφείλεται σε επίδραση του αντίστοιχου τύπου του Ελληνικού Βασιλείου, μετεξελίσσεται σ' αυτόν που προσδιορίζεται με τον όρο «τέλειο σχολαρχείο»²¹. Το «τέλειο σχολαρχείο» περιλαμβάνει τρεις τάξεις «ελληνικού σχολείου» και μία τάξη Γυμνασίου και παρατηρείται από το 1868 και εξής στην Καστοριά και από το 1883 στο Τσοτύλι. Στον τύπο αυτό σχολείου οφείλεται και ο τίτλος «Σχολάρχης», ο οποίος αποδίδεται συχνά στο Διευθυντή του κοινοτικού σχολείου μέσης εκπαίδευσης.

Είναι άξιο να επισημανθεί ότι το «Τέλειο Σχολαρχείο» μετεξελίσσεται γρήγορα στο Τσοτύλι σε ένα ολοκληρωμένο μοντέλο σχολείου μέσης εκπαίδευσης, το οποίο αποτελείται από τρεις τάξεις «Ελληνικού Σχολείου» και τέσσερις τάξεις Γυμνασίου, τύπος που ανταποκρίνεται πλήρως στα πρότυπα του κρατικού σχολείου μέσης εκπαίδευσης του Ελληνικού Βασιλείου²². Η μετεξέλιξη του «Τελείου Σχολαρχείου» στον τύπο σχολείου μέσης εκπαίδευσης που προαναφέρθηκε, ολοκληρώνεται στο Τσοτύλι την περίοδο 1890-1891. Ο 7τάξιος αυτός τύπος σχολείου μέσης εκπαίδευσης διατηρείται σ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, παρά το γεγονός ότι στην ίδια εκκλησιαστική επαρχία και συγκεκριμένα στη Σιάτιστα λειτουργεί την ίδια περίοδο δετές Γυμνάσιο.

Ενώ λοιπόν το «Τέλειο Σχολαρχείο» μετεξελίσσεται σε 7ετές Σχολείο μέσης εκπαίδευσης, ο όρος «Ημιγυμνάσιο Κοζάνης», ο οποίος εμφανίζεται στα 1892, περιγράφει ένα μη ολοκληρωμένο τύπο δετούς Γυμνασίου, ο οποίος μετεξελίσσεται σταδιακά σε «Πλήρες Γυμνάσιο». Η ιδιαιτερότητα αυτού του

20. *Ιστορικό Αρχείο Κοζάνης*, Αναφορά του Μητροπολίτη προς τους Εφόρους, 10 Σεπτεμβρίου 1903 («Εις το Παρθεναγωγείον διδάσکوσι μαθήτριες αγράμματες και αδασίς, ενώ το σχολείον απέβη καταφύγιον αγραμματοσύνης»).

21. *Ιστορικό Αρχείο Γυμνασίου Τσοτυλίου*. Η έκφραση «Τέλειο Σχολαρχείο» αποδίδεται στο Ζετές Ελληνικό Σχολείο Τσοτυλίου, το οποίο περιλαμβάνει και μία γυμνασιακή τάξη. Βλ. ακόμη Α. Γιομπλάκης, *Η Μακεδονική Φιλελευθερωτική Αδελφότης. Κωνσταντινούπολη (1871-1904) Θεσσαλονίκη 1924-1977*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 49.

22. Βλ. Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Α', Β', Αθήνα 1986, όπου και τα προγράμματα Ελληνικού Σχολείου και 4ετούς Γυμνασίου.

τύπου σχολείου έγκειται στο γεγονός ότι αναπτύσσεται στις περιοχές εκείνες στις οποίες δεν υφίσταται η ιστορική παράδοση του «Ελληνικού σχολείου» (Κοζάνη, Σιάτιστα), ενώ η πορεία από το Γυμνάσιο σε δύσκολες οικονομικές ή κοινωνικές συνθήκες αντιστρέφεται, αφού στα πλαίσια της υποβάθμισης περνάμε από το δετές Γυμνάσιο στο Ημιγυμνάσιο (Σιάτιστα 1894-1905). Είναι όμως γεγονός ότι το Ημιγυμνάσιο δεν εξελίσσεται σε καμία από τις περιπτώσεις που καταγράφονται στα αρχεία στον τύπο κοινοτικού σχολείου μέσης εκπαίδευσης ο οποίος χαρακτηρίστηκε προηγουμένως ως 7ετής.

Επομένως η οριζόντια διάρθρωση των σχολικών τύπων των σχολείων μέσης εκπαίδευσης ακολουθεί δύο κατευθύνσεις. Η πρώτη αποδίδεται μέσα από το σχήμα Ζετές Ελληνικό Σχολείο → Τέλειο Σχολαρχείο (τρεις τάξεις ελληνικού και μία Γυμνασίου) → 7ετής τύπος κοινοτικού σχολείου μέσης (τρεις τάξεις ελληνικού σχολείου και τέσσερις Γυμνασίου). Η δεύτερη περιγράφεται μέσα από το σχήμα Ζετές ή 4ετές Ημιγυμνάσιο → δετές Γυμνάσιο.

Είναι λοιπόν δεδομένο ότι το κοινοτικό σχολείο μέσης εκπαίδευσης είναι 6τάξιο στην εκκλησιαστική επαρχία Κοζάνης, ενώ στην εκκλησιαστική επαρχία Σισανίου έχουμε δύο τύπους σχολείου μέσης εκπαίδευσης: το 7τάξιο Ελληνικό Σχολείο και Γυμνάσιο Τσοτυλίου, και το δετές Γυμνάσιο Σιάτιστας.

Η πολυμορφία αυτή πρέπει κυρίως να αποδοθεί στη διαφορετική παράδοση των περιοχών αυτών, η οποία προκαθόρισε και την πορεία της μετεξέλιξης και την επιλογή του τύπου που υιοθετήθηκε.